

Olasz-magyar kapcsolatok a két világháború között

A Magyar Szemle és a Szocializmus tükrében

Jelige: FVL 749

Piliscsaba, 2014

Tartalom

Bevezetés.....	3
1. A fasizmus természetéről röviden	5
2. Külpolitika és revízió	8
3. A fasizmus képe Magyarországon.....	19
Konklúzió	28
Bibliográfia.....	29

Bevezetés

Dolgozatomban – ahogyan a címben is látható – a két világháború közti időszakban (1918-1939) meglévő olasz-magyar kapcsolatokat vizsgálom meg a magyar sajtó két lapja segítségével.

Mi készítette és ösztönözte arra a két felet, hogy egymás felé közeledjenek nemzetközi szinten? Milyen út vezetett az olasz-magyar barátság kialakulásához, és milyen hatása illetve következménye volt ennek Magyarországra nézve? Milyen kép rajzolódott ki a magyarok szeme előtt a fasiszta Olaszországról és Mussoliniről? Láttunk-e követendő példát Itáliában, és ha igen, melyet? Milyen – sokszor egymással szemben álló – vélemények keringtek a magyar közvéleményben erről a témáról? Ezekre a kérdésekre kísérek meg választ adni a továbbiakban.

A téma feldolgozásához és új ismeretanyag gyűjtéséhez a '20-as, '30as évek magyar sajtójának egy részét használtam fel. Azért ezt a kutatási forrást választottam, mert az elemzett cikkeket olyan kivételes személyiségek vetették papírra (mint pl. Gratz Gusztáv, vagy Bethlen István), akik nemcsak hogy az adott korban éltek és tevékenykedtek, hanem nagy részük politikai vagy diplomáciai pályája nyomán közvetlenül érintett volt a lezajlott folyamatokban. Úgy gondolom, így sokkal közelebb kerülhettem dolgozatom tárgyához és talán jobban elmélyülhettem a felmerült kérdésekben. Emellett sokkal közvetlenebb megismerést biztosítottak ezek a források, mintha pl. a témában készült elemzéseket vagy akár a történelmi témájú könyveket lapoztam volna fel.

Elemzésemben a *Magyar Szemle* egyes cikkei kapták a leghangsúlyosabb szerepet. A lapot 1927-ben alapította a Bethlen István elnöksége alatt álló Magyar Szemle Társaság, és egészen 1944-ig, betiltásáig folyamatosan megjelent. Szerkesztésében Bethlen mellett részt vettek a két világháború közti szellemi élet vezéralakjai, Szekfű Gyula történész, Eckhardt Sándor irodalomtörténész, nyelvész, de fontos szerepet játszott a Szemle életében a külpolitikai rovatot 1937-ig szerkesztő Ottlik György, emellett többször jelentetett meg cikket a lapban Gratz Gusztáv és maga Bethlen is. Anyagi fenntartását a magyar kormány és a hazai tőke elitje biztosította mindvégig. A Magyar Szemle szellemi arculatát a reformkonzervativizmus jellemezte: az ország korszerűsítésének és reformjának, a nemzeti és az európai gondolat egyesítésének és a politikai középútnak kötelezte el magát. Alapvetően a témaválasztás sokszínűsége jellemezte, tanulmányai pedig a társadalmi élet minden területére kiterjedtek.¹

¹ Forrás: magyarszemle.hu; http://www.magyarszemle.hu/a_laprol; Internetről letöltve: 2014.02.21.

A *Szocializmus* című lap kisebb, véleményem szerint ellenőrző (ún. „kontroll”) szerepet játszik értekezésemben, hiszen azért említek és elemzek cikkeket ebből a lapból is, hogy egy, a Magyar Szemlével ellenkező álláspontot is figyelembe vegyek. A lap 1922-1938-ig, egészen betiltásáig megjelent, és a Magyarországi Szociáldemokrata Párt havonta megjelenő eszmetörténeti, ideológiai újságja volt.

A Magyar Szemlében rendszeresen jelentek meg tanulmányok, cikkek Olaszországgal, az ottani helyzettel kapcsolatban. A Szocializmusban sokkal kevesebb ilyen témájú publikáció volt található, ám ezek száma figyelembe véve a lap negatív véleményét mégis nem elhanyagolható mennyiségű.

Dolgozatom első felében röviden kitérek a fasizmus természetére, a második, nagyobb részben az olasz-magyar külkapcsolatok alakulását fogom vázolni, a harmadik egységben pedig megkíséreltem felrajzolni a fasizmus és Mussolini képét Magyarországon.

A fasizmus természetéről röviden²

Mivel a dolgozatban vizsgált korszakban Olaszország fasiszta államrendszert épített ki és tartott fent, fontosnak tartom kiemelni ezen ideológiának, elméletnek néhány jellemzőjét, elemét, és ennek egyes hatásait a magyar sajtó egyes részeire nézve.

A XX. században folytatott elemzések során főként a kommunista országok és ideológiájuk, de a nyugati baloldal is rendszeresen használta a fasiszta megnevezést autoriter és/vagy nem kommunista rezsimek megjelölésére. Ily módon lett fasiszta például Primo de Rivera, Franco, Dollfuß és a magyar Horthy-rendszer (!) is. Emellett sokszor azonosították illetve azonosítják a náci Németország és a fasiszta Olaszország államrendszerét, azonban véleményem szerint ez, és a fentebb említett identifikáció is téves. Hiszen nemcsak a Horthy-rendszer nem volt fasiszta – noha (vitatott mértékben) tartalmazott szélsőjobboldali, esetenként fasiszta elemeket –, hanem a hitleri Németország és Mussolini Olaszországa között is voltak különbségek, mint például: a faji ideológia Itáliában nem volt olyan szélsőséges, mint Hitler esetében, a fasiszta Olaszországban a társadalom nem volt olyan mértékben ellenőrizve, mint Németországban, illetve Mussolini soha nem rendelkezett olyan agresszív külpolitikával, mint a Führer. Tehát alapvetően a fasizmus meghatározásánál fontos elkülöníteni a fogalmat a vele tévesen azonosított rendszerektől.

Viszont akkor hogyan is nézett ki a fasiszta Olaszország és államszervezete?

Az olasz fasiszta rendszert szokás totalitarista rendszernek is nevezni. A totalitarizmus fogalmát először az 1920-as évek elején az olasz antifasiszta publicisztika használta, de később Mussolini és a fasiszta vezetés pozitív önértelmezésként vette át a kifejezést, mint „*stato totalitario*” („totális állam”). Ez a fajta fasiszta diktatúra (és emellett a náci és a kommunista diktatúra is) egyes liberálisok olvasatában abban különbözik a történelem során korábban már kialakult diktatúráktól és autoriter rendszerektől, hogy az előbbi soha nem látott mértékben alkalmazott indoktrinációt, terrort, manipulációt és mobilizált hatalmas tömegeket.

Friedrich és Brzezinski pedig közösen megalkottak egy ún. ideáltipikus totalitarizmusfogalmat, melyben a totalitarizmust egy tünetegyüttesnek tekintik, mely tünetek együttesen csak egy a fasiszta rendszerhez hasonló totális diktatúrában jelennek meg. Ilyen ismérvek például a hivatalos ideológia megléte, az egyszemélyi vezetésű tömegpárt általi irányítás, a titkosrendőrség terrorisztikus ellenőrzése, illetve a párt hírmonopóliuma a tömegkommunikáció technikai fejlettségének kihasználásával. Sőt, Arendt egyenesen a technikai fejlődés eredményének tekintette a totalitárius diktatúrák kialakulását, hiszen a

² TOMKA Béla (1993): *A totalitarizmuselméletektől az „új társadalomtörténet”-ig*, Aetas, 1993. 4. szám (92-107.o.)

megfelelő technikai háttér hiányában nem lehetett volna a lakosságot oly mértékben befolyásolni, mint ahogyan azt a totalitárius rendszerek tették. Mindemellett ezek a modern eszközök alkalmasak voltak a tömegek nagyfokú mobilizálására is, melyre korábban megfelelő technikai fejlettség hiányában nem volt lehetőség, és mely eszközökkel például a Mussolini rezsim is előszeretettel élt (lásd tömegrendezvények, nagyszabású beszédek, propagandista színházi előadások vagy filmvetítések szervezése stb.).

A fenti rövid áttekintésből is látható, hogy a tömegpropaganda szervesen hozzátartozott a rendszerhez (mellyel az ún. fasiszta minimumot – vagyis antimarxizmust, antiliberalizmust, antikonzervativizmust stb. – hirdették), ám ez a propaganda nem csupán bel-, hanem külföldön is fontos szerepet játszott a totalitarista rendszerek támogatottságának növelésében. Ennek okán nyilvánvalóan a dolgozat alapját képező magyar sajtó is befolyásolva volt az említett propagandák által.

Például a Szocializmusnál az erős befolyás, igaz negatív értelemben, de egyértelműen megfigyelhető volt, ám a Magyar Szemlénél is felfedezhető a totaliter propaganda hatása. Megfigyelésem alapján a Szemle cikkei kevésbé voltak részrehajlóak, (ez valószínűleg a lap mögött álló szakértői gárdának köszönhető), ám ebben a havilapban is jelentek meg hatásvadász, az olasz rendszert egyoldalúan pozitívan értékelő és szinte már dicsőítő írások. Ez magyarázható azzal, hogy nyilvánvalóan a magyar politikának is szüksége volt az ilyesfajta propagandára, azonban ez a fajta manipuláció közel sem öltött olyan méreteket, mint Olaszországban, vagy más diktatórikus rendszerű országokban, ezért tartom továbbra is nagy részben mérvadónak a magyar sajtót az olasz-magyar kapcsolatok értékelésének szempontjából.

Érdekes megfigyelni továbbá Tomka Béla cikkében, hogy a fasizmus kialakulását a „reziduális” elitnek a modern ipari társadalom tendenciáival szembeni ellenállásával magyarázta, hiszen az adott korban a tradicionális uralkodó elitek nem csak a kommunista hatalomátvételtől érezték fenyegetve magukat és hatalmukat. Tehát tulajdonképpen a fasizmusnak illetve kialakulásának kettős elhárító funkciója volt a cikk szerint: tiltakozást fogalmazott meg a kapitalizmussal és a szocialista, kommunista irányzattal szemben is.

Összehasonlítva ezt az elméletet a Magyar Szemle és a Szocializmus fasizmus képével, egyértelműen felfedezhetőek kapcsolódási pontok. A Szemle például – mint azt a dolgozat későbbi részében bővebben kifejtem – nagy hangsúlyt helyezett annak kiemelésére, hogy a fasiszta rendszerű Olaszország milyen hatékonyan oldotta meg a gazdasági világválságból adódó problémákat, és mely válságból a nyugati (kapitalista) országok sokkal nehezebben találták meg a kiutat. Emellett a Szocializmus cikkei rendszeresen azt

nehezményezték, hogy a fasiszta Itáliában a kommunista pártok és szakszervezetek működését ellehetetlenítik, gyakorlatilag tiltják. Tehát Tomka állítására, miszerint a fasizmus mind a kapitalista, mind a szocialista rendszer ellen való tiltakozást fogalmazta meg, találunk példát és alátámasztást a korabeli magyar sajtóban is.

Elmondható, hogy a fasizmus kialakulása válasz volt a korszakban megjelenő modernizációs kihívásokra: az irányzat egyszerre reflektált a válságig jól működő, majd kudarcot vallott kapitalista rendszer hiányosságaira, valamint sikeresen kínált megoldási lehetőséget a korszakban kialakult problémákra a kommunista, szocialista rendszerrel szemben. E köztes irányvonal nyomán pedig kialakult egy olyan rendszer, mely alapvetően meghatározta a XX. századi történelem alakulását.

Külpolitika és revízió

A két világháború közötti időszakban az olasz-magyar kapcsolatok egyik fontos tényezője volt a külpolitikában való együttműködés, melynek – a magyar fél részéről mindenképp – a trianoni béke revíziója volt az egyik jelentős, külpolitikai döntéseket és magatartást befolyásoló eleme.³

Hosszú volt az út a szoros együttműködést igazoló 1927-es olasz-magyar barátsági szerződés megkötéséig, mely segítségével Magyarország kitörhetett az I. világháború utáni külpolitikai és diplomáciai izoláltságból, és újra bekapcsolódhatott az európai vérkeringésbe. Magyarország és a revíziós politika szempontjából – bár sosem lépett életbe – fontos volt az 1933 márciusában aláírt négyhatalmi paktum, hiszen a nagyhatalmak először itt vették fontolóra a magyar törekvéseket. Később az olaszokkal és Mussolinivel ápolt jó kapcsolat segített hozzá minket az 1934-ben kötött római jegyzőkönyvhöz, az első (1938. november) és második (1940. augusztus) bécsi döntéshez, majd a barátság Ausztriával való kiegészüléséhez.⁴ Ám ahhoz, hogy ezekig az eseményekig eljussunk, és szert tegyünk az időszakot talán legjobban meghatározó olasz barátságra, felvázoljuk a kapcsolat mibenlétét és jelentőségét, át kell tekintenünk más tényezőket, és figyelembe kell vennünk a befolyást gyakorló nemzetek politikáját is. Emellett tekintettel kell lennünk az I. világháború és a békeszerződések nyomán kialakult bel-és külpolitikai helyzetre.

A megcsonkított Magyarország az ellenséges kisantant hatalmakkal körbevéve nem várhatott segítséget vagy támogatást, hiszen csak a legyőzöttet látták bennünk, és a későbbi gazdasági és külpolitikai partnerünk, Olaszország még az antanthatalmakkal (Anglia, Franciaország) azonos nagyhatalmi politikát folytatott. Az 1920-as évek során azonban Magyarországnak – elsősorban Bethlen István miniszterelnök politikájának köszönhetően – sikerült kitörnie a külpolitikai elszigeteltségből és baráti kapcsolatokat kialakítania egyes európai hatalmakkal. A kedvező helyzet kialakulásához nagyban hozzájárult az Olaszországgal kötött kölcsönös baráti kapcsolat is. Milyen hatással volt tehát az olasz fél a magyar külpolitikára? – erre kísérek meg választ adni a következőkben.

³ Emellett jelentős volt a két ország közti gazdasági együttműködés is, de értekezésemben ezt részletesen nem fejttem ki, csak azokat a leglényegesebb pontokat és eseményeket vázolom fel röviden, melyek dolgozatom szempontjából jelentősek.

⁴ ROMSICS Ignác (2010): *Magyarország története a XX. században*, 242-249.o.; Budapest, Osiris Kiadó

A folyamatok elemzése céljából Gratz Gusztáv egy, a Magyar Szemlében 1934 októberében megjelent cikkét hívtam segítségül. Ahhoz azonban, hogy Gratz véleményét megértsük, pár szót fontos említeni személyéről⁵ is.

Nem volt történész vagy politikai elemző: jogot végzett, és diplomáciai pályára készült, de végül publicista lett belőle. 31 évesen azonban élete fordulatot vett, és politikai pályára lépett. Gazdasági feladatokat vállalva jutott el végül a diplomáciai pályáig: követ lett, majd külügyminiszter (1921. január 17. – 1921. április 12.). Ilyen életpályával elmondható, hogy „szakértő politikus” volt, sokrétű és alapos felkészültsége, tájékozottsága miatt világosan és helyesen átlátott bonyolult helyzeteket is. Szépirodalmi olvasottsága és újságírói tapasztalata lehetővé tette számára véleményének közérthető és élvezetes stílusú megfogalmazását. Értekezéseit befolyásolta legitimizmusa, nemzeti származása és liberalizmusa (mely egyfajta konzervatív-liberalizmus volt), illetve e tényből erednek történeti munkáinak erényei és korlátai is. Több könyvet adott ki, egyet Magyarország a két háború között címmel, melyben számos új és hasznos információt közölt a ’20-as, ’30-as évek Magyarországról. Politikai nézeteit tekintve a legitimisták táborába tartozott, királypárti volt. Művében az államférfiakkal szembeni kritériumait fogalmazta meg Bethlen, Gömbös és Horthy pályáját elemezve. Számára az igen magas mércét csak Bethlen ütötte meg: ezt a tényt valószínűleg személyes barátságuk is befolyásolta, ám a dicséret mellett kritikát is megfogalmazott a politikussal szemben.

Összességében Paál Vince szavaival élve: „a korszakot alapos tárgyi tudás birtokában, éles szemű elemzőként (...) az objektivitást végig szem előtt tartva vizsgálta” – ezért is választottam vizsgálatom tárgyául Gratz Magyar Szemlében megjelent elemző cikkét.⁶

1921 áprilisában Bethlen István miniszterelnökségének kezdetén mondhatni teljes káosz uralkodott az országban: belpolitikai zűrzavar, súlyos gazdasági problémák és külpolitikai elszigeteltség jellemzett minket. Gratz rámutatott, hogy ebben a helyzetben Bethlen két lehetőség közül választhatott a külpolitikai irány meghatározásakor. Igyekezhetett megtalálni a lehetőséget arra, hogy az egykori Osztrák-Magyar Monarchia utódállamaival megtalálja a közös nevezőt vagy dacolva az elszigeteltségből fakadó esetleges veszélyekkel kivárhatta, míg a külföldi hatalmak körében támaszt és megértést talál Magyarország békeszerződés revíziójára vonatkozó kívánsága. Tehát: választhatott a közép-európai és európai politika között. Mindkettőnek megvoltak a maga előnyei és hátrányai is, melyet Gratz részletesen kifejtett.

⁵ VONYÓ József: *Történetírás és memoár határán*; <http://epa.oszk.hu/00400/00414/00010/pdf/10konyvek.pdf>; Internetről letöltve: 2014. 02. 18.

⁶ GRATZ Gusztáv (1934. október): *Bethlen külpolitikája*, Magyar Szemle XXII. kötet, 2. (86.) szám

A „pesszimista” álláspont szerint helyben, a szomszédos államokkal kell szövetségeket kialakítani, hiszen támogatók nélküli külpolitikát lehetetlen lenne folytatni, viszont nem várhattunk arra, hogy a nagyhatalmak majd mellénk állnak. Az „optimista” európai politika ezzel szemben azt mondta, hogy a trianoni békeszerződés ellenére az országnak meg kell őriznie méltóságát, nem szabad belenyugodnia a kialakult helyzetbe, és nagyhatalmi támogatást kell találnia. E szerint az elv szerint, ha a közép-európai irányt választjuk, akkor azt üzenjük a világnak, hogy a megcsönkített Magyarország belenyugszik Trianonba, és így soha, egyik állam sem fog minket komolyan venni, ha revízióról lesz szó, tehát teljesen esélytelen lesz akár csekély módosításokat is remélnünk. Igaz a revízió gondolatát mindkét álláspont magáénak érezte – végtére is ez a cél mozgatta a magyar külpolitikát, ami pedig egyenes utat mutatott a Mussolini Olaszországához való közeledéshez –, viszont a közép-európai barátságot támogatók szerint ezt békés tárgyalások és a szomszédokkal való megegyezések útján lehetett volna elérni, míg a másik elmélet a propagandától és az európai konstellációtól várta a megoldást.

Bár szépen hangzik a közép-európai politika képviselőinek terve, hogy a revíziót békés és barátságos úton érjük el a szomszédos államokkal való együttműködés nyomán, nem gondolnám, hogy ez a gondolat megvalósulhatott volna. Elég a szomszédos államok szövetségére, a kisantra (Jugoszlávia, Csehszlovákia, Románia) gondolunk, mely nem titkoltan egy magyarelles kezdeményezés volt. Nem szabad megfélemlenünk továbbá arról a tényről sem, hogy az I. világháborút lezáró béketárgyalásokon szomszédaink egyértelműen azért jártak közben az antanthatalmaknál, hogy Magyarországból minél nagyobb területet csatoljanak államaikhoz, a béketárgyalások után pedig mindent megtettek, hogy a területükön élő magyarság életét megnehezítsék magyarelles politikájukkal.

Az európai politika – ezen belül is az olaszbarát politika – melletti érv pedig az volt, hogy tulajdonképpen a nemzetközi szintén Olaszország maradt az egyetlen potenciális jelölt, aki felé érdemes lehetett közelednünk. Miért? Franciaországgal a tárgyalások kudarcba fulladtak, az angol diplomáciának és külpolitikának nem voltak meg a megfelelő eszközei és befolyása a kontinensen, a szovjet Oroszországhoz ideológiai okok miatt nem közeledhettünk, a Németországtól való segítségkérést pedig akadályozta a német teljesítési politika, mely a '20-as években jellemezte őket. Az imént felvázolt gondolatmenet alapján gyakorlatilag, ha ránézünk Európa térképére, Olaszországon kivételével minden jelentős és Magyarországra valamilyen befolyással bíró hatalmat kizártunk a külpolitika irányai és lehetőségei közül.

Tehát Bethlen István már miniszterelnökségének első éveiben nyilvánvalóvá tette, hogy az európai politika irányvonalán fog haladni. Ehhez a döntéshez hozzájárultak az Eduard Benessel és Csehszlovákiával folytatott eredménytelen tárgyalások, a magyar közvélemény

ellenszenve a szomszédos államokkal szemben, illetve maga Bethlen is, akinek személy szerint szimpatikusabb volt ez az elmélet. Úgy gondolta, hogy a revízió csak úgy lesz maradandóan elérhető, ha a nagyhatalmak jutnak olyan belátásra, hogy a békeszerződési intézkedések tarthatatlanok, tehát a változást a megfelelő európai helyzet kialakításával akarta kikényszeríteni.

Az elgondolás, hogy a tartós revízió csak a nagyhatalmak segítségével érhető el, nem volt rossz megközelítése a problémának, mégis úgy gondolom, Bethlen nem érezte a súlyát Magyarország külpolitikai befolyásának és jelentéktelenségének, mikor a megfelelő európai helyzet megteremtését tűzte ki céljául. Optimizmusa alapvetően Magyarország geográfiai helyzetéből fakadt: úgy gondolta, Európa e részén nélkülünk tartós békét nem lehet teremteni. „... *ha helyesen tűzzük ki céljainkat, akkor Európa térképének újlólagos rendezésénél Magyarország is meg fogja találni a maga helyét.*”⁷

Kétségtelenül igaza volt, ennek ellenére mégis úgy gondolom, ez a tény önmagában kevés volt, hogy külpolitikát építsen rá. Viszont akármi is vezetett ehhez az irányvonalhoz, gyakorlatilag Bethlennek nem volt más választása, hiszen a közép-európai gondolat megvalósítása a fentebb említett okok miatt még kevésbé lett volna reális.

Összegezve tehát ezek a körülmények és tényezők vezették a magyar politikát a háborúban névleg győztes, de magát vesztesnek érző olasz partner felé.

A magyar álláspont után most szemügyre kell vennünk Olaszország érdekeltségeit és indokait, hogy végül miért az elszigetelt és megcsonkított Magyarországot választotta egyik fontos külpolitikai partneréül.

Az első, és talán az egyik legjelentősebb érv az I. világháborúból és a háború utáni béketárgyalásokból és –szerződésekből fakadt. Hiába volt Olaszország elméletben a győztes antanthatalmak között, a rendezés során mégsem tudta érvényesíteni akaratát és érdekeit a befolyásos brit és még tekintélyesebb francia akaratával szemben. A béketárgyalásokról rossz szájjal távozott, csalódottnak, becsapottnak érezte magát, és e „megcsonkított győzelem” (vittoria mutilata) érzése nagyban befolyásolta az olasz politikai közhangulatot. A sértettség és az őt ért igazságtalanságok miatt pedig célja a Mediterráneum újbóli meghódítása lett, ezért hajlott arra a politikára, hogy a háború vesztes országaival keresse a kapcsolatot és a barátságot: így került a lehetőségek közé a versailles-i tárgyalások másik, és talán legnagyobb vesztese, Magyarország.

Az olasz fél elégedetlenségére és a vesztes államokkal való együttérzésre Mussolini még 1931-es nápolyi beszédében is utalt: „*És hogy lehet európai rekonstrukcióról beszélni, ha némely békeszerződés némely szakaszai nem módosíthatnak, melyek egész nemzeteket az*

⁷ GRATZ Gusztáv (1934. október): *Bethlen külpolitikája*, Magyar Szemle XXII. kötet, 2. (86.) szám

anyagi pusztulás és az erkölcsi kétségbeesés szélére sodortak! És mennyi időnek kell vajon elmúlnia, míg meggyőződnek róla, hogy a jelenkori világ gazdasági szerkezetében valami fennakadt, s talán szétmorzsolódott?’⁸

Emellett Bethlen István egy, szintén a Magyar Szemlében megjelent cikkében⁹ rávilágított arra, hogy Olaszországnak három érdeke volt a Duna-völgyében: ezek közül kettő negatív, egy pedig pozitív irányú.

Az *első*, hogy Olaszországnak a legerősebb és történelmileg állandó érdeke volt abban, hogy feltartóztassa az északi és déli szlávok bármínemű egyesülését (akár az őket elválasztó népek, vagyis a magyarok és románok leigázásával történjék, akár valamilyen területi híd, korridor útján, akár pedig azáltal, hogy Magyarországot az északi és déli szlávok konföderációba vagy szövetségi viszonyba vonják be, amelyben a szlávok dominálnak). Ha ezek közül az eshetőségek közül bármelyik megtörtént volna, automatikusan adódott volna a szláv túlsúly a Balkánon, abban a pillanatban pedig Olaszországnak az Adrián és a Földközi-tenger keleti medencéjében való befolyása veszélyeztetve lett volna.

Ehhez hasonlóan a *második* ok is negatív, hiszen Olaszországnak érdeke volt abban, hogy ellensúlyt alkosson a kisantant révén a térségben megnyilvánuló francia hegemoniával szemben. (Hiszen a francia politikának Keleten mindig is szláv beállítottsága volt.)

A két eddigi érv ahhoz a *harmadik*, pozitív érdekezhez vezet, ami Magyarország megerősítése, hogy Ausztria segítségére lehessünk, emellett Romániával barátságos viszonyt tartsunk fenn, tehát hogy a Duna-medencében Olaszország azokat az államokat erősítse, melyek a maguk lábán akarnak megállni, és nem szláv irányítás alatt.

Elmondható, hogy a legfőbb érvek, melyek Olaszországot a magyar barátság felé sodorták, az imént felsoroltak voltak.

Az eddigiekben láthattuk a magyar és az olasz fél érveit és helyzetét is, illetve azt, hogy miért döntött mindkét fél a másikkal való szövetkezés mellett. Gratz Gusztáv cikkében¹⁰ nemcsak az olasz-magyar barátság előnyeit, hanem az ellene felhozható ellenérveket is felsorakoztatta. Ahhoz pedig, hogy reálisan tudjuk megítélni a két ország kapcsolatából származó javakat, és esetleges hátrányokat, szükség van ezek tanulmányozására is.

Azzal, hogy nem a szomszédos államokkal (Csehszlovákia, Románia, Jugoszlávia) akartunk érvényt szerezni a revíziónak baráti tárgyalások útján, csak ezen országok még szívósabb ellenállását váltottuk ki saját törekvéseinkkel szemben. Emellett az Olaszországhoz

⁸ BALOGH József (1931. december): *A fasizmus 10. éve*, Magyar Szemle XIII. kötet, 4. (52.) szám

⁹ Gr. BETHLEN István (1933. április): *Magyarország helye az új Európában*, Magyar Szemle XVII. kötet, 4. (68.) szám

¹⁰ GRATZ Gusztáv (1934. október): *Bethlen külpolitikája*, Magyar Szemle XXII. kötet, 2. (86.) szám

való közeledés megnehezítette annak elérését, hogy az európai kontinensen abban az időben a legnagyobb befolyással rendelkező francia politika ne velünk szembe forduljon.

Gratz felvetései helyesek, ám nem szabad megfeledkeznünk a korábban említett tényezőkről sem, miszerint a szomszédos államok kisantant szövetsége alapvetően egy magyar- és revízióellenes megállapodás, illetve hogy a francia külpolitika keleten mindig is szláv érdekelttségű volt.

Miután áttekintettük a két fél helyzetét, az olasz-magyar barátság pro és kontra érveit, meg kell figyelnünk a konkrét eseményeket, és a kapcsolat kialakulásának illetve baráttá válásának folyamatát a tények segítségével.

Az első baráti szolgálat Olaszország részéről Bethlen szerint már a versailles-i tárgyalásokon (1919) megvolt. A Magyar Szemlében megjelent cikkében¹¹ kifejti ennek okát. Az előzetes tárgyalásokon a csehek azt követelték, hogy Nyugat-Magyarországot csatolják hozzájuk, mert lényegében egy hasonló korridort akartak, mint az Lengyelország esetében kialakításra került Danzignál, mégpedig a jugoszlávokkal való összeköttetés miatt, illetve hogy teljessé tegyék Magyarország elkerítését; így pedig biztosítva lett volna Csehszlovákia útja az Adriához. Ennek a tervnek azonban Bethlen szerint az olaszok szegezték szembe a leghatározottabb vétót. A csehek intrikája miatt Olaszországnak érdeke volt, hogy kézbe vegye az ügyet, így ez volt az első baráti szolgálat, melyet Magyarországnak tett. Itt vált felismerhetővé, hogy Olaszország érdekei Magyarországéval párhuzamosak, és hogy ennek az olaszok tökéletesen tudatában vannak. Bethlen gondolatai tökéletesen megalapozottak voltak, azonban említésre méltó tény, hogy az északi és déli szlávok egyesülése sokak érdeke lehetett volna, csak épp Olaszországé nem. Emiatt pedig más megvilágításba kerül az olaszok tárgyalásokon tanúsított magatartása és tetteik oka.

Az azonban kétségtelen tény, ahogyan azt Steier Lajos cikkében¹² is említi, hogy 1921. október 12-én, a velencei konferencián Bethlennek Olaszország támogatásával sikerült Sopron és környéke részére népszavazás elrendelését biztosítani.

Ugyancsak baráti hozzáállást tapasztalhattunk Olaszország részéről 1923-24-ben, a népszövetségi tárgyalások során, amikor a magyar kormány nemzetközi kölcsönt és a jóvátétel rendezésének ügyét akarta kérni a Népszövetségtől. Itt Olaszország és Anglia vette kezébe a jóakaratú közvetítést Magyarország illetve a kisantant államok és Franciaország között, fékezve a kisantant túlzott követeléseit és szabotáló kísérleteit.¹³

¹¹ Gr. BETHLEN István (1933. április): *Magyarország helye az új Európában*, Magyar Szemle XVII. kötet, 4. (68.) szám

¹² STEIER Lajos (1933. február): *Bethlen István gróf és a revízió*, Magyar Szemle XVII. kötet, 2. (66.) szám

¹³ STEIER Lajos (1933. február): *Bethlen István gróf és a revízió*, Magyar Szemle XVII. kötet, 2. (66.) szám

„Ne csüggedjünk tehát! Lényegesen megváltozott Magyarország külpolitikai helyzete. Nem állunk egyedül a világon többé, mert vannak, akik a magyar ügyet a maguk vállaira emelve, diadalra fogják juttatni.” – mondta Bethlen a népszövetségi tárgyalások után. Pedig az olasz barátság még messze volt.¹⁴

Fontos megemlítenünk az 1926 során zajlott tárgyalásokat, melyek folyamán Bethlen igyekezett békés viszonyt kialakítani Jugoszláviával. Ezek a tárgyalások azonban végül nem a magyar-jugoszláv, hanem a magyar-olasz kapcsolatokra voltak nagyobb hatással: a Belgrádban megindult tárgyalások idegességet és feszültséget váltottak ki Rómában, mert az abban az időben a Jugoszláviával való együttműködés megszüntetésére készült. Olaszországnak ezért érdeke volt, hogy Magyarország az olasz-jugoszláv ellentétben ne Jugoszlávia, hanem Olaszország mellé álljon, az olasz közeledési törekvés pedig Bethlennél nagy rokonszenvre talált. Sőt, Gratz szerint¹⁵ a jugoszlávokkal folytatott tárgyalások legfőbb politikai célja az volt, hogy ezek révén fenntartsa Olaszország érdeklődését Magyarország iránt. Bethlennek pedig ez azért volt érdeke, mert az Olaszországgal való barátság végleg kivezethette volna Magyarországot a teljes külpolitikai elszigeteltségből.

Végül 1927. április 5-én Rómában Bethlen István és Mussolini aláírták az olasz-magyar barátsági szerződést, mely egy barátsági, békéltető és döntőbírósi szerződés volt. Bethlen így nyilatkozott róla:

„Senkinek olyan nagy érdeke nincs, mint egyfelől Magyarországnak abban, hogy az Adrián erős Olaszország álljon őrt, de a másik oldalon az olasz nemzetnek abban, hogy a Duna völgyében erős, fejlődőképes magyar nemzet álljon. Az érdekek teljesen harmonikusak és egységesek... A barátsági szerződés két (...) nemzet együttműködésének kifejezője, (...) közös érdekek alátámasztásáért és megerősítéséért, a két nemzet boldogulása érdekében...” (1927. május 2.)¹⁶

Bethlen többször is megerősítette, hogy nincs a háttérben semmilyen más szövetség, megállapodás, a két ország egyszerűen csak előnyösnek tartja a nemzetközi szintén való együttműködést, és sem békebontást, sem támadást nem lehet kiolvasni a szerződésből senki ellen.

A magyar nemzet jövője és az izoláltságból való kitörés miatt jelentős a szerződés, „Bethlen külpolitikájának kimagasló pontja”¹⁷, és évekig eldöntötte az irányt, amelyet a magyar politika utána évekig követett. Ez a barátság előnyösen befolyásolta Magyarország helyzetét a megkötése óta lezajlott egyes nemzetközi helyzetekben és szituációkban, mint pl.

¹⁴ GRATZ Gusztáv (1934. október): *Bethlen külpolitikája*, Magyar Szemle XXII. kötet, 2. (86.) szám

¹⁵ GRATZ Gusztáv (1934. október): *Bethlen külpolitikája*, Magyar Szemle XXII. kötet, 2. (86.) szám

¹⁶ GRATZ Gusztáv (1934. október): *Bethlen külpolitikája*, Magyar Szemle XXII. kötet, 2. (86.) szám

¹⁷ GRATZ Gusztáv (1934. október): *Bethlen külpolitikája*, Magyar Szemle XXII. kötet, 2. (86.) szám

a szentgotthárdi fegyvercsempészet körül felmerült diplomáciai bonyodalmak, optánskérdések, hágai illetve párizsi egyezmények létesítése, illetve a kisantant államok is több tartózkodást tanúsítanak Magyarországgal szemben. A barátsági szerződés óta pedig ez a kapcsolat vált az európai politika egyik legfontosabb tényezőjévé a Duna-medencében.

Emellett Mussolini nagy megértést tanúsított Magyarország törekvései iránt és állást foglalt a trianoni szerződés revíziója mellett: hozzájárult ahhoz, hogy az európai közvélemény – vagy legalábbis egy része – megbarátkozzon a magyar revíziós törekvésekkel. Az olasz-magyar barátsági szerződés nyomán továbbá 1931-től megindult a két ország között a gazdasági együttműködés is.

Steier szerint¹⁸ az olasz-magyar barátság egyik nagy eredménye volt, hogy Mussolini minden lehetséges alkalommal szóvá tette a magyar revízió szükségességét. Mikor 1930-ban Bethlen ismét Rómába látogatott, beható tárgyalásokat folytatott a Duce-val, megköszönte a magyar ügy érdekében való fellépést, az olasz sajtó pedig lelkesen ünnepelte Bethlent, a magyar államférfit, „akinek sikerült harcos lélekkel és nyugodt szóval visszakövetelnie és megvilágítania Európa színe előtt nemzete rangját és feladatait”.¹⁹

A találkozásról bővebben Ottlik György írt Külpolitikai szemle című rovatában, 1930 májusában.²⁰ Ebben kifejtette, hogy a két államot összefűző baráti kapcsolatokat Bethlen és Mussolini személyes barátság is szimbolizálta, illetve a találkozás igazi jelentősége annak kinyilvánítása és megerősítése, hogy Magyarország és Olaszország külpolitikája párhuzamos vonalakon épült fel. Az eszmecsere folytán tanulmányozták a két országot különösen érintő gazdasági problémákat, az általános válság két országra eső vetületét, a fiumei szabad kikötő és a magyar export Fiume felé való irányításának kérdését. Bethlen látogatásának további célja volt, hogy megköszönje azt a hatalmas baráti támogatást, melyet Olaszország nyújtott Magyarországnak a hágai²¹ és párizsi tárgyalások alatt. Ottlik szerint kétségtelen, hogy a két állam külpolitikai koncepciója helyzetük és erőviszonyaik különbözősége ellenére a legnagyobb mértékben azonos volt.

Megjegyzendően Bethlen politikája mellett szólt, hogy külpolitikai koncepciója – bár voltak vele szemben felhozható ellenérvek – kezdetektől fogva tudatos, komolyan megfontolt volt. Ám a konstelláció, melyre Bethlen külpolitikáját alapozta, miniszterelnöksége végére

¹⁸ STEIER Lajos (1933. február): *Bethlen István gróf és a revízió*, Magyar Szemle XVII. kötet, 2. (66.) szám

¹⁹ STEIER Lajos (1933. február): *Bethlen István gróf és a revízió*, Magyar Szemle XVII. kötet, 2. (66.) szám

²⁰ OTTLIK György (1930. május): *Külpolitikai Szemle*, Magyar Szemle

²¹ hágai konferencia: 1930. január 3-án kezdődött, záróülés január 20-án volt. A második hágai konferencián a Young-tervet vitatták meg és a vesztesekre rótt jóvátételeket vizsgálták felül, köztük Magyarországot is, illetve a magyar és román kormány megállapodott az optánskérdésben.

Forrás: *A XX. század krónikája*, Budapest, Officina Nova Kiadó Magyar Könyvklub részére készített kiadása, 1994

több tekintetben megváltozott, és ez befolyásolta mind az olasz, mind a magyar fél helyzetét is.

Bethlen felismerte, hogy Olaszország politikáját az általános európai helyzet írta elő, ez esetben a francia-olasz kapcsolatok megváltozása. Ez szerencsére nem volt olyan mértékű, hogy Olaszország ne fektetett volna többé hangsúlyt a magyar barátságra, viszont nyilván ésszerűtlen lett volna azt követelni, hogy az olasz politika csak a magyar érdekek szerint igazodjon. Bethlen azokat a közös pontokat kereste, melyekben az olasz politika a megváltozott viszonyok között is segítségünkre lehetett volna. A francia-olasz közeledés akár még Magyarország javára is válhatott volna – ahogyan ezt sokan remélték –, azonban Gratz is helyesen ismerte fel²², hogy ez szinte lehetetlen lett volna: „Olaszország olyan államcsoport felé közeledik, amelynek mai vezetője ... tudatosan és élesen fordult velünk szembe és amelynek csatlósai a magyarság kiirtását egyenesen politikai főcélként tekintik.” Ezért a megváltozott helyzet miatt a külpolitika előterében már nem maradt meg az olasz barátság segítségével végigviendő revízió, hanem középpontba került a magyar kisebbségek védelme, és a továbbiakban Bethlen erre akarta felhasználni az évek során kialakult, számunkra eddig igen előnyös olasz-magyar kapcsolatokat. A külpolitikai helyzet megváltozása ellenére az a tény tehát, hogy Magyarországnak feltétlen szüksége volt az olasz fél támogatására, változatlan maradt a későbbi évek során, Bethlen miniszterelnöksége után is.

1932 decemberében megjelent cikkében²³ Ottlik már az új miniszterelnök, Gömbös Gyula római látogatásáról adott hírt, melyben kifejtette, hogy a kormányváltás nem hozott változást a magyar külpolitika vonalvezetésében. A látogatás bizonyítéka volt annak, hogy az Olaszországhoz fűzött, akkor már 6 éves barátság változatlanul alappillére a magyar külpolitikai iránynak. Gömbös célja alapvetően gazdasági természetű volt, és a miniszterelnök nyilatkozataiból ítélve az eszmecsere teljes sikerrel zárult. Megegyeztek egy olasz-magyar bizottság felállításáról, melynek feladata a két állam közti gazdasági forgalom kereteinek kiegészítése volt. A magyar közvélemény nagy örömmel ünnepelte a római találkozó sikerességét.

1934. május 14-én pedig Rómában aláírták az olasz-magyar-osztrák szerződést, mely során az olasz-magyar barátság kiegészült az Ausztriához való politikai és gazdasági közeledéssel.²⁴

Továbbá Mussolini és Gömbös cáfolták a közvéleményben elterjedt pletykát, hogy a két ország az osztrák kapcsolatok miatt elhidegült volna egymástól. Nyilatkozatuk szerint a két

²² GRATZ Gusztáv (1934. október): *Bethlen külpolitikája*, Magyar Szemle XXII. kötet, 2. (86.) szám

²³ OTTLIK György (1932. december): *Külpolitikai Szemle*, Magyar Szemle XVI. kötet, 4. (64.) szám

²⁴ OTTLIK György (1934. június): *Külpolitikai Szemle*, Magyar Szemle XXI. kötet, 2. (82.) szám

nemzet barátsága változatlan, csak kiegészült Ausztria irányába is. A Róma-Bécs-Budapest szövetség nem blokk, hanem több annál: „egy átgondolt, komoly európai békemű, és a békés munka szilárd és nyugodt alapja”.²⁵

Ezzel a lépéssel Magyarország végleg meghatározta azt az irányvonalat, ami elvezetett a II. világháborúban elfoglalt helyünkhöz, és amelyet később Teleki Pál miniszterelnök „semlegességi politikája” sem tudott megakadályozni. (Bár az olasz barátság Teleki kormánya alatt is megvolt, erre bizonyíték, hogy februári miniszterelnöki kinevezése után Teleki Rómába látogatott.)²⁶

Még 1937 januárjában is benső és őszinte barátságról írt a Magyar Szemle²⁷, mely Magyarországot Olaszországhoz fűzi, és meglepőnek tartotta a cikk írója, hogy külföldön igen kevesen ismerték fel az olasz-magyar barátság jelentőségét. Tény, hogy Magyarországnak egy nagyhatalomra volt szüksége az izoláltságból való kitöréshez, a gazdasági és külpolitikai megerősödéséhez, viszont Olaszországnak nem volt akkora érdeke a magyar nép felemelése és a magyar külpolitika támogatása, mint azt Ottlik cikkében megfogalmazta.

Ciano olasz külügyminiszter 1939-es magyarországi látogatása²⁸ nem csak a két ország közti állandó barátságra volt bizonyíték, hanem bevezetőül szolgált ahhoz is, hogy Magyarország szorosabban kapcsolódjon az olasz, – és a Berlin-Róma tengely kialakítása óta így már – a német politikához is.

Megállapítható tehát, hogy a Bethlen által meghatározott olasz irányvonal, melyet a későbbi miniszterelnökök (Gömbös, Imrédy, Teleki) is folytattak, befolyásolta Magyarország helyét a II. világháborúban, és hosszú távon meghatározta az ország sorsát is.

Mussolini ugyan sokat hangoztatta, hogy ki kell állni a magyar ügy és a trianoni revízió mellett, azonban a magyar fél mintha feltétel nélkül hitt volna a sokat hangoztatott jelmondatoknak, bátorításoknak, és elfelejtette volna, hogy a politikában nem a szavak, hanem a tettek számítanak: egy politikus nem feltétlen azt csinálja, amit mond, és még kevésbé teszi közzé, mi az, amit valójában tenni akar. Olaszország elsődleges – de még másodlagos – célja sem a határrevíziós törekvések megvalósítása volt, mikor barátsági szerződést kötött velünk, hiszen fentebb láthattuk a közeledés valódi okait (Ausztriával való jó viszony fenntartása, Trieszt védelme, a Duna-medencében való befolyás a franciák ellenében...). Kétségtelen, hogy Magyarország értékes sakkfigura volt az olaszok sakktábláján, de nem olyan, amellyel játszmát lehetett volna nyerni – fogalmazta meg

²⁵ OTTLIK György (1934. december): *Külpolitikai Szemle*, Magyar Szemle XXII. kötet, 4. (88.)

²⁶ OBSERVANS (1939. június): *Külpolitikai Szemle*, Magyar Szemle XXXVI. kötet, 2. (142.) szám

²⁷ OTTLIK György (1937. január): *Külpolitikai Szemle*, Magyar Szemle XXIX. kötet, 1. (113.) szám

²⁸ OBSERVANS (1939. február): *Külpolitikai Szemle*, Magyar Szemle XXXV. kötet, 2. (138.) szám

cikkében Gratz.²⁹ Véleményem szerint a magyar fél kissé túlbecsülte saját jelentőségét, (sőt, Olaszországét is), és túlságosan bízott egy olyan mértékű támogatásban Itália részéről – főként a revízióval kapcsolatban³⁰ –, ami az adott külpolitikai helyzetben nyilván lehetetlen lett volna.

²⁹ GRATZ Gusztáv (1934. október): *Bethlen külpolitikája*, Magyar Szemle XXII. kötet, 2. (86.) szám

³⁰ Ottlik erre több cikkében is utalt: 1932. december, 1933. július, 1933. szeptember

OTTLIK György (1937. január): *Külpolitikai Szemle*, Magyar Szemle XXIX. kötet, 1. (113.) szám

A fasizmus képe Magyarországon

A továbbiakban két ország barátsága szempontjából fontos megvizsgálni, milyen képet kapott illetve milyen alkotott a magyar nép magáról a fasizmusról, mint jelenségről, a Magyar Szemle és a Szocializmus című lapok segítségével. Emellett érdemes azt is megfigyelni, hogy magáról a Duceről – mint emberről és mint politikusról – milyen vélemények keringtek a sajtóhírek alapján a magyar közvéleményben.

Munkám e részében tehát a magyar olvasóközönség véleményét és állásfoglalását igyekeztem rekonstruálni. Mivel a vizsgált korszakban a nyomtatott sajtó volt az elsődleges forrás, amiből a közvélemény tájékozódni tudott, ezért merem állítani, hogy az újságokban megjelent cikkek alapján könnyen tudunk állásfoglalásukra következtetni. Fontosnak tartottam megvizsgálni az olasz-magyar barátság szempontjából, hogy a politikusok által véghezvitt közeledés hogyan csapódott le a magyar közvéleményben, milyen társadalmi támogatottságra talált a fasiszta Olaszországgal egyre szorosabb kapcsolatokat kiépítő diplomácia.

Értekezésemben nem véletlen, hogy két olyan teljesen ellentétes politikai és világnézeti lapot vizsgálok meg, mint a Bethlen főszerkesztése alatt álló Magyar Szemle, és a Magyarországi Szociáldemokrata Párt eszmetörténeti lapja, a Szocializmus, hiszen talán akkor kaphatunk reális képet, ha a két ellentétes pólust vesszük szemügyre, hasonlítjuk össze.

Elsőként a Magyar Szemle hasábjait és álláspontját vizsgálom meg közelebbről. Az olvasott cikkek alapján teljesen nyilvánvalóvá vált számomra, hogy a lap egyértelműen a fasiszta Olaszországot dicsőíti, méltatja, és igyekszik az Itáliában fennálló rendszert tökéletesnek, példamutatónak, Mussolinit pedig már-már a magyar nép hőségének feltüntetni az olvasó számára. A Magyar Szemle már egészen megalakulása óta, tehát 1927-től folyamatosan cikkezett az olaszországi helyzetről, szinte minden témában. Czákó István cikkeiben³¹ elismerően írt az olasz „confino” törvényről, az újjáépülő Rómáról, az olasz forradalmi gárdáról, illetve jelentek meg írások az olasz alkotmány-³² és sajtóreformról³³, az ifjúság nevelésének hangsúlyosságáról.

³¹ CZÁKÓ István: *Az olasz „confino” törvény* (1927), *Az újjáépülő Róma* (1927), Magyar Szemle I. kötet (szeptember-december)

Az olasz forradalmi gárda (1928), Magyar Szemle II. kötet, 2. (6.) szám

³² FREY András (1928. március): *Az új fasiszta alkotmányreform*, Magyar Szemle II. kötet, 3. (7.) szám

³³ KENEDY Géza (1930. január): *Az olasz sajtóreform*, Magyar Szemle VIII. kötet, 1. (29.) szám

Ereký István a Fasizmus és parlamentarizmus című értekezésében³⁴ Antonio Widmar³⁵ cikkére reagálva fejtette ki véleményét az olasz fasiszta rendszerről 1927 decemberében, de ennek megértéséhez fontos röviden áttekinteni Widmar írásának főbb gondolatait.

Antonio Widmar 1927. november 23-án értékes, a magyar viszonyok alapos ismeretére valló cikket írt az Il Giornale d'Italia-ba (lábjegyz: legtekintélyesebb olasz lap abban az időben). Nagyobb szabású értekezésben számolt be arról, milyen változásokon ment át a magyar közvélemény a fasizmus megítélésében annak megjelenésétől egészen 1927-ig, milyen kvalitású irodalma született – pro és kontra is – az Olaszországban kialakult rendszernek, mit gondoltak valójában – véleménye szerint – Magyarországon a fasizmusról a különböző társadalmi rétegek, vallási felekezetek, és miért asszociált nálunk mindenki diktatúrára, ha fasiszmusról esett szó. Widmar szerint bármennyit is változott a magyarokban a kép, még mindig voltak tévedések, melyek miatt a magyar képet nem lehetett exaktnak nevezni. Widmar szerint a magyar lapokban megjelentek alapján az újságírók és a magyarok is a fasizmust pusztán nacionalista, antibolsevista pártnak tartották, és nem látták, hogy a fasizmus több volt mint egy párt: mindössze öt év alatt alakította a közönséges olasz államot nemzetállammá.

Ereký szerint Widmar meglehetősen rosszul érzékelt a valóságot: nem vette figyelembe azokat az írásokat és sajtóbeli megnyilvánulásokat, melyek a fasizmus férfias erkölcsanáról írtak, illetve arról a tényről, hogy a nacionalizmus céljait csakis „erkölcsi megújulás” révén lehetett megvalósítani. Ereký szavaival élve: *„Kétségtelen tény, hogy a fasiszta államot a Mussolini-féle szindikalizmus különíti el a többi államoktól s teszi olyan a maga nemében egyedülálló alkotássá (...)”*³⁶

Ereký cikkéből kitűnik, hogy a fasizmust nem pusztán pártnak, hanem a nemzeti eszmétől, a Mussolini-féle szindikalizmustól, az antiliberalizmustól, az antidemokráciától és az antiparlamentarizmustól áthatott különleges államtípusnak tartotta, melyből csak egy van: Olaszország.

A Magyar Szemle fasizmushoz való pozitív és elismerő hozzáállásáról tanúskodik a rendszer fennállásának tízedik évfordulója alkalmából megjelent számos méltató írás, melyek közül kettőt érdemes kiemelni: az egyik Balogh József cikke „A fasizmus 10. éve” címmel, a másikat pedig egyenesen Rómából közvetítve írta Miskolczy Gyula, mely „A győzelmes fasizmus” címet viselte.

³⁴ EREKÝ István (1927. december): *Fascizmus és parlamentarizmus*, Magyar Szemle I. kötet (szept.-dec.)

³⁵ Antonio Widmar: a budapesti olasz nagykövetség sajtófőnöke

³⁶ EREKÝ István (1927. december): *Fascizmus és parlamentarizmus*, Magyar Szemle I. kötet (szept.-dec.)

Balogh József 1931 decemberében, a fasizmus 10. évében örömmel és elismeréssel tudósított³⁷ az olaszországi helyzetről a Magyar Szemle olvasójának. Ennél a pontnál említést kell tennünk Balogh életének³⁸ és világképének néhány mozzanatáról. A század klasszika-filológusa, műfordítója, lapszerkesztője és kultúraszervezője volt. Az I. világháborúban harcolt az olasz és a galíciai hadszíntéren is, majd a '20-as években része volt „A bolsevizmus Magyarországon” c. kiadvány szerkesztésében. 1920-30 között több kisebb cikke, ismertetése és összefoglalása jelent meg az ókereszténység és a középkori latinság kutatása köréből az Egyetemes Philológiai Közlöny, a Gnomon, Minerva, Deutsche Literaturzeitung, Budapesti Szemle stb. hasábjain. Elsősorban neki volt köszönhető, hogy 1936-ban Budapesten rendezték a nagy nemzetközi „Entretien”-t, például Thomas Mann, vagy Salvador de Madariaga részvételével, illetve ő lett később a Perthenon-egyesület szervezője és mozgatója. Ennek, a kultúra fegyverével védekező társadalmi megmozdulásnak volt a lelke, mely révén kultúrpolitikai hatásra és jelentőségre tett szert, és melyet német és szovjet oldalról is támadtak. Fontos megjegyeznünk, hogy Balogh a fasiszta rendszerhez való pozitív hozzáállása nem radikális jobboldali nézeteiből fakadt, hiszen a politikus maga – a német megszállás után – erőteljesen németellenes álláspontot foglalt el, ezek ellenére mégis osztozott a Mussolini-féle rendszer pozitív megítélésében. Ez utóbbi tény azonban kora értelmiségi és vezető rétegére egészében és általánosságban jellemző volt a cikk születésekor. Balogh József szinte már-már boldogan konstataulta, hogy a liberalizmus apoteózisa nem következett be Itáliában, ahogyan azt a korábbi olasz nemzedékek áhították, és hogy a fasizmus új Rómája nem a liberalizmus Olaszországa, melynek világszabadító diadalát Carducci 50 évvel azelőtt már megénekelte. A fasizmus addigi „csodálatos évtizede alatt” új Róma, új Itália született, melynek sikerei, hatalma és rendje még a hűvös szemlélőt is tiszteletre és a példájukból való okulásra készítették Balogh szerint. Bárki, aki felrótta volna a szabadságjogok vagy a liberális parlamentáris formák hiányát, megnézhetné az egy akkor már egy évtizedes eredményes nemzetnevelő és országfejlesztő munkásságot. Akár egy idegen is, aki Olaszországban járt, csodálattal láthatta, hogy a kemény, módszereit tekintve igencsak bírálható rendszer eredményesen és sikerrel birkózott meg mind a nemzeti mind a nemzetközi problémákkal, és magában a világválságban³⁹ is meglepően jól boldogult a jelentkező problémákkal.

A gazdasági válság erős hullámai az akkor már fasiszta Olaszországot is elérték, de elmondható, hogy a rendszer Európában talán a legnagyobb sikerrel védekezett ellene. A líra

³⁷ BALOGH József (1931. december): *A fasizmus 10. éve*, Magyar Szemle XIII. kötet, 4. (52.) szám

³⁸ BALOGH József (ford., jegyz., bev.): SZENT ÁGOSTON Vallomásai, előszó BORZSÁK István, Akadémiai/Windsor, Budapest, 1995, I–II.

³⁹ A nagy gazdasági világválságra utal (1929-33)

vásárlóértékének mesterséges növelésével sikerült elérni, hogy Olaszországban az élet a '30-as évek elején általában sokkal olcsóbbnak mondható volt, mint egyes nyugati államokban, és ami ennél is fontosabb, hogy az alacsonyabb néprétegeknek is tűrhető boldogulást sikerült biztosítani. A munkanélküliség Olaszországban volt a korszakban a legalacsonyabb, sőt, Balogh szerint alig mutatkozott, ebből pedig az következik, hogy munkanélküli segélyre is alig kellett költeni, tehát amit más országok a munkanélküliség felszámolására költöttek, azt Róma fel tudta használni más területek fejlesztésére (pl. kultúra, oktatás, ifjúság nevelése stb). A munkanélküliség alacsony voltát a cikk írója a közmunkaprogrammal és a tekintélyes méretű hadsereg fenntartásával magyarázza. Igaz, a válság nem kímélte Itáliát sem, de mégis megvolt rá a megfelelő ellenszerük, és így nem lett belőle általános politikai, szociális, erkölcsi, sőt kedélyi válság, mint ahogy Nyugat-Európa sok országában. Az élet szinte zavartalanul folyt tovább. Olaszország a válság alatt sem gazdálkodott külföldi tőkével és kölcsönökkel, és megvolt a törekvés, hogy az ország hitelszükségeit lehetőség szerint belső forrásokból fedezze, és minél jobban függetlenedjen külföldtől. Emellett jellemző volt az ipar védelme, és az azt segítő vámpolitika.

Olaszország könnyebb helyzetben volt a liberális berendezkedésű országoknál, mintha a korporációs rendszerrel előre felkészült volna a küzdelmekre és a rá váró nehézségekre.

A fasizmus az olaszországot nélkülözhetetlen állami és nemzeti egység és fegyelem kereteibe szorította. A Duce szerint a népet az erkölcsi kényelmetlenség állapotában kell tartani, ami annyit jelentett, hogy a nemzetet önismeretre és önszemléletre serkenti, sohasem szabad elé ragyogó távlatokat tárni, és mindig fel kell hívni a figyelmet a holnap nehéz munkájára és kötelezettségvállalására, csak így lehet tartós eredményeket elérni, és a válságból minél rövidebb idő alatt minél kevesebb áldozattal kilábalni. Mussolinit ebben az elvében az olasz nép is támogatta, erre bizonyíték a nápolyi beszéd⁴⁰ egy mozzanata, mikor beszédét a Duce egy kérdéssel zárta: „*Kire várnak a legnagyobb kötelességek?*”, mire az egybegyűlt tömeg egyöntetűen felzúgott: „*Miránk!*”.⁴¹

Ennek a fegyelemnek az elérésében nagy szerepe volt a fasiszta és korporációs rendszer politikájának és eszközeinek. Balogh szerint az olasz temperamentum hajlamos volt az individualizmusra, ezért volt szükség az erős kézzel való irányításra és rendteremtésre: a fasizmus nevelőszervezeteire, lelkesedésére és erkölcsi tartalmára. Balogh maga is említette, hogy a fasiszta politikában kiemelt szerepe volt az ifjúságnak, de a Magyar Szemlében több alkalommal is jelentek meg külön cikkek és értekezések az olasz Balillákról és a fiatalok

⁴⁰ huszadikszazad.hu, „Mussolini vasárnap hatalmas beszédben követelte a békeszerződések revízióját, 1931. október 25.”, Nápoly

forrás: <http://www.huszadikszazad.hu/1931-oktober/politika/rovidek-19501>

⁴¹ BALOGH József (1931. december): *A fasizmus 10. éve*, Magyar Szemle XIII. kötet, 4. (52.) szám

szellemi (át)neveléséről. Az olasz rendszer ezt tekintette a legfőbb állami feladatnak, erre volt a legbüszkébb minden eredménye közül, s nemcsak feladatnak, hanem egyenesen jognak és kötelességnek tartotta az ifjúság nevelését, melyről az állam semmilyen körülmények között nem mondhatott le. Nemes Erdős László 1930-ban *Az olasz ifjúság katonai nevelése* című cikkében⁴² értekezett a fasiszta rendszer ifjúsági programjáról. Erre a katonai nevelésre azért volt szükség, hogy a jövő nemzedéke katonai előképzésben részesüljön a szolgálat előtt. Mivel Mussolini szerint a fiatalság jelentette az új fasiszta állam jövőjét, céltudatos terveket állított fel az ifjúság neveléséről. A Balilák (8-14 éves korig) és Avanguardiók (14-18 éves korig) a katonai előképzés mellett számos más, fasiszta szempontból fontos feladattal is bírtak: gondoskodtak a megfelelő nevelésről is. A katolikus cserkészcsapatok kivételével minden más hasonló szervezetet törvényileg feloszlattak és beszüntettek, így – bár a jelentkezés önkéntes volt – minden fiatalnak egyenes út vezetett a fasiszta szervezetekbe. Itt biztosítva volt a megfelelő kiképzés, erkölcsi, testi és vallásos nevelés. Nagy hangsúlyt fektettek a szervezetek propagálására mind Olaszországban, mind külföldön: gyakorlati irányú propagandáról volt szó, röplapok és szépirodalmi művek terjesztéséről.

Mussolini így nyilatkozott az olasz ifjúságról: „*Voi siete l'aurora della vita, voi siete la speranza della Patria, voi siete sopra tutto l'esercito di domani*” (*Ti vagytok az élet hajnala, a haza reménye és mindenek felett a holnap hadserege!*)⁴³ Mussolini e megnyilatkozásából is kitűnik, hogy hosszú távú célja egyértelműen a hadsereg fejlesztése és tökéletesítése volt. Ez a tény, illetve a Balilla és Avanguardia szervezetek felépítése és tevékenysége kísértetiesen hasonlított a későbbi hitleri Németországban működő náci Jungvolkra (10-14 évesekig) és Hitlerjugendre (14-18 évesekig). Nem csupán a szervezetek struktúrája, hanem a mögöttük álló elmélet is hasonló volt, így nem elhanyagolható a gondolat, hogy Hitler esetleg pont a fasiszta Olaszországtól „kölcsonozte” politikájának egyes elemeit, mely fasiszta politika Magyarországon is barátságra talált és példaértékű volt.

Az ifjúság erkölcsi nevelése és okításának fontossága mellett a fasiszta elmélethez (és gyakorlathoz) tartozott a tény, hogy szemben a marxista és szocialista ideológiákkal a fasizmus az osztályok harmóniáját hirdette, és ez a harmónia az osztályszindikátusok munkájának összehangolásával volt lehetséges.

A győzelmes fasizmus című cikkében Miskolczi Gyula is elismerően írt⁴⁴ az olasz rendszerről és irányvonairól, Itália történelmének nevezetes korszakaként említette, mely

⁴² NEMES ERDŐS László (1930. május): *Az olasz ifjúság katonai nevelése*, Magyar Szemle IX. kötet, 1. (33.) szám

⁴³ NEMES ERDŐS László (1930. május): *Az olasz ifjúság katonai nevelése*, Magyar Szemle IX. kötet, 1. (33.) szám

⁴⁴ MISKOLCZY Gyula (1932. december): *A győzelmes fasizmus*, Magyar Szemle XVI. kötet, 4. (64.) szám

„lendülettel vezeti a megújulás felé a nemzetet”. Szerinte a fasizmus lényegében nem teória, hanem akció: ebben különbözik más forradalmi mozgalmaktól. A fasizmusnak is van koncepciója, vannak eszmék és elméletek (lásd az ifjúság nevelésének fontossága, az osztályok harmóniája stb.), de ezek abban a pillanatban születnek, mikor a tett kivitelre kerül.

Összességében helyzet alapos vizsgálatával megállapítható, hogy a még akkor is sokszínű Olaszországban a fasizmus egyesítő erőként funkcionált. Tökéletes példája volt ennek a nápolyi beszéd délutánja is, mikor a Piazza del Plebiscito-n önként megjelent, százezres tömeg szorongott, csak hogy meghallgathassa Mussolini beszédét.

(Később azonban majd láthatjuk, mennyire máshogy értékelte és látta(tta) a Szocializmus című lap a fasiszta Itáliát és az olasz népet.)

A fasiszta rendszer vizsgálata mellett fontos említést tennünk Mussolini személyéről és szerepéről is, hiszen nemcsak az olasz nép, hanem a magyar nemzet is kivételes egyéniségnek, és példaértékű politikusnak tartotta.

A nápolyi beszéd során is látható volt, hogy maga Mussolini népszerűsége is töretlen – még 1931-ben is –, és hogy a létrehozott rezsim ereje hatalmas volt. A Duce világszemlélete karizmatikus vezér egyéniségéből, a nemzet nagyságából, a mozgalom méreteiből és sikerességéből eredt, de hagyományaiból is, pontosabban abból, hogy az olasz nép hagyományait megújította és felhasználta. Mussolini érdemének tekintette Balogh, hogy a világ kitágult az olaszág előtt, és hogy Itália a nemzetközi politika egyik legjelentősebb és legkomolyabb tényezőjévé vált a fasizmus születése és a Duce színre lépése óta. Ottlik György⁴⁵ egyik 1930-ban megjelent cikkében Mussolinit „talpig férfinak, a férfias erények megtestesítőjének” nevezte.

Ebből, és a többi a Magyar Szemlében a korszakban megjelent cikkből is látható, hogy az olasz nép Mussolini irányába való hűségnek és rajongásának bizonyítékait a média igyekezett a magyar olvasó felé is közvetíteni. A cél nemcsak a fasiszta Itália előnyös oldalának bemutatása volt, hanem az is, hogy a magyar közvéleményben elültessék a rokonszenv és baráti szeretet csíráját mind Olaszország, az olasz nép, mind a Duce irányába. Az 1930-as évekre, – főleg a ’31-es nápolyi beszéd utánra – sikerült elérni, hogy az olasz fasiszta politika támogatásra találjon, és hogy mind Olaszországban, mind Mussoliniben követendő példát és barátot lásson a magyar nemzet.

A magyar olvasóközönség azon rétege, mely a Szocializmus című eszmétörténeti lapot forgatta a korszakban, mondhatni tökéletesen ellentétes véleményt alkothatott az olasz nemzetről, a fasiszta rendszerről és magáról Mussoliniről is.

⁴⁵ OTTLIK György (1930. május): *Külpolitikai Szemle*, Magyar Szemle IX. kötet, 1. (33.) szám

Már 1922 májusában megjelent Olasz ébredés – magyar fascizmus című cikkben⁴⁶ „lejárato hadjáratot” indítottak a Szocializmus szerkesztői és újságírói az olasz-magyar közeledés és a fasiszta rendszer ellen. „A teljes lelki és módszerbeli egység, amely Olaszország és Magyarország társadalmi bacillusait egybefűzi (...)” kezdetű írás nem titkolta véleményét, miszerint az olasz ébredők és magyar fasiszták a társadalmi és állami élet kóros tünetei voltak. A cikkíró szerint nemcsak a polgári társadalom gazdasági és kulturális betegségeit kell szemügyre venni, amelyek a háborúval csak súlyosbodtak, hanem világosan látni kell a két testvérmozgalom lényegét és mibenlétét, hiszen „lázfolt mindkettő”. A fasizmus a „rendnek, az állami berendezkedésnek, hazának” akart védelmet nyújtani, de ez az alap a háborúval megrepedt és összeomlott. Így a fasiszta eszme csupán egy összeomlott fundamentum védelmére keletkezett, éppen ezért mind tartalma mind céljai épp oly zűrzavarosak voltak, mint a viszonyok, melyek szülték. A fasizmus a kapitalisták és agráriusok érdekeit védte, nem a tömeges és nyomorba taszított munkásosztályt. Eszközei forradalmiak voltak, mely eszközök pedig minden állami és társadalmi rendet teljesen megingattak. A tőke és a munka ellentétét akarta megoldani az erőszak eszközeivel, kívül állva a jogrenden: hiszen a fasizmus magának teremtett egy ingatag, kapitalista, hazafias jogrendet, mely nem vetette meg a nem vértelen egyéni vagyonszerzést sem. Míg a fasizmus a haza egységét hirdette, a társadalmi osztályok között a szakadékot egyre mélyítette, az egész mozgalom ellentmondásokkal és diszharmonióival volt tele.

A cikk alapján azonban az ellentétek – ha nem is a fasizmus elméletein belül – a fasizmusról alkotott vélemények között feszültek. Míg a Magyar Szemle szerint a fasizmus egyesítő erőt jelentett a társadalomban, és osztályharmóniát hirdetett az osztályharc helyett, addig a Szocializmus a fasizmust széthúzó, szétziláló és zűrzavaros, elmélet nélküli ideológiának tartotta. Emellett az előbbi azt hirdette, hogy a fasiszta jelszavak kemény tűzpróbán mentek keresztül, nemcsak szónoklatra alkalmasak, hanem egyenesen jogi formákba önthetők, viszont az utóbbi szerint a fasiszta eszme nem más, mint üres szavak, hízelt csengő jelmondatok és zsarnokság.

Ellentét feszül továbbá a Magyar Szemlében és a Szocializmusban található álláspontok között a szakszervezetek szerepét és jelentőségét illetően.

Frey András cikkében⁴⁷ említette, hogy az 1928-as olasz alkotmányreform értelmében a parlamentnek főképp a szakszervezetek képviselőiből kellett megalakulnia, így minden foglalkoztatási réteg képviseltethette magát. Tehát a mindennapi kérdéseket nem a pártok politikai ambíciói, hanem a nemzet gazdasági szükségletei fogják befolyásolni: hívebben

⁴⁶ Ismeretlen szerző: Olasz ébredés – magyar fasizmus, Szocializmus, XII. évf. 1922. május hó 5. szám

⁴⁷ FREY András (1928. március): *Az új fasiszta alkotmányreform*, Magyar Szemle II. kötet, 3. (7.) szám

közvetítve a nép valódi akaratát. Következésképpen a Magyar Szemle tudósítása szerint a szakszervezeteknek kulcsszerepe lett a fasiszta államszervezetben.

Ezzel szemben riasztó képet fest a Szocializmus a fasiszta állam magatartásáról a szakszervezetekkel és tagjaikkal kapcsolatban. Stein Viktor cikke szerint⁴⁸ a fasizmus azt követeli a munkásságtól, hogy az osztályok közötti harmónia jegyében mondjon le saját érdekeiről a kapitalisták javára. Mindemellett szakszervezeti házakat rombolnak le, szakszervezeti vezetőket gyilkolnak le, megfélemlítették a szakszervezeti tagokat és erőszakkal, terrorral szereztek maguknak híveket, tehát a fasizmus legyőngítette az olasz szakszervezeti mozgalmat. Stein szerint mindez fájdalmas tény, de belső olasz ügy volt, melyből a magyar olvasók is sokat tanulhattak (volna).

Ennél a pontnál azonban fontosnak tartom megjegyezni, hogy a Magyar Szemle mindig is népről, nemzetről beszélt, a nemzetközi viszonyokat, illetve az olasz-magyar kapcsolatokat is ebben a kontextusban kezeli és mutatja be. A Szocializmus – jellegéből adódóan azonban – nem olasz vagy magyar népről, nemzetről beszél, hanem a szocialista munkásközösségről, legyen az olasz, vagy akár magyar. A hangsúlyt nem államokra, vagy népekre helyezi, hanem a szocialista ideológiára, és az abból fakadó eszmékre és osztályellentétekre, melyet egy határokon átívelő jelenségként kezel.

Nagy jelentőségű a két lap között feszülő ellentét Mussolini személyével kapcsolatban is. Fentebb már említésre került a Magyar Szemle által rajzolt hősies és példaértékű kép a Duce-ról. A Szocializmus azonban ettől meglehetősen különböző jellemrajzot fest az olasz fasiszta vezérről.

Legnagyobb hibájának Mónus Illés⁴⁹ a munkástömegek elnyomását tartotta. Nemcsak a fasizmust, de magát Mussolinit is képmutatónak és kétszínűnek, megbízhatatlan embernek és politikusnak vélte. Egy másik cikk szerint⁵⁰ Mussolini leigázta az olasz népet, a hódítás érdekelte, és a más népek feletti uralkodási vágy hajtotta. Adolf Saager Mussolini ohne Mythos című könyvéről írt rövid elemzést Grünhut Jakab⁵¹, mely szerint a Duce egy olyan egyéniség, mely egyik végletből mindig a másikba lendült, és csak egyben volt következetes: a következetlenségben. Csupán a fasizmus haszonélvezője volt, aki hamis szóvirágokkal hitette el a néppel, hogy Olaszország a lehető legjobb úton járt. Propper Sándor cikke⁵² leírta, hogy barátsági, egyeztetési és döntőbírósi szerződésünk volt Olaszországgal és Törökországgal, így „Mussolini és Kemál diktátorokkal talált kapcsolatot Bethlen diktátor”,

⁴⁸ STEIN Viktor (1923): *Szakszervezeti mozgalom és fasizmus*, Szocializmus, XIII. évf. 1923. február hó 2. szám

⁴⁹ MÓNUS Illés (1927): *A szolgaság chartája*, Szocializmus, XVII. évf. 1927. július hó 7. szám

⁵⁰ KÁTAI Miklós (1928): *Az olasz imperializmus és a fasizmus jövője*, Szocializmus, XVIII. évf. 1928. október hó 10. szám

⁵¹ GRÜNHUT Jakab (1931): *A meztelen Mussolini*, Szocializmus, XXI. évf. 1931. március hó 3. szám

⁵² PROPPER Sándor (1931): *Az ellenforradalom tíz éve*, Szocializmus, XXI. évf. 1931. május hó 5. szám

mikor az olasz-magyar kapcsolatokat éltette. A szocialisták szemében talán a Mussolini ellen felhozható érvek közül a legsúlyosabb az volt, amit Dr. Ries István foglalmazott meg írásában⁵³: Mussolini lett a munkásság legádázabb ellensége, hiszen a kapitalizmus védelmében a legélesebb és legkíméletlenebb harcot folytatta a munkásság ellen. A cikk szerint Benito Mussolini egy gömbölyded, félig erős, félig gyenge arc, rendszerint hősi kosztümökben tetszeleg, pillantásában nem volt semmi elegancia, üresen bámult a semmibe.

Az idézett számtalan cikk tökéletesen szemlélteti a magyarországi szocialisták véleményét az olasz vezetőről, mely nézőpontot és ellenszenves álláspontot a magyar társadalom azon rétegei felé közvetítettek, mely a Szocializmust olvasta.

Ebből a rövid áttekintésből látható, hogy a két ellentétes politikai tábor képviselő lap mennyire ambivalens képet rajzolt az akkori – és rajzol a mai – olvasó számára is mind Olaszországról, a fasizmusról, mind az olasz nemzetről és vezetőjükről. A valóban hiteles és igaz kép feltehetőleg valahol a két egymásnak feszülő álláspont között található, de ezt ennyi év távlatából meglehetősen nehéz volna pontosan megítélni.

⁵³ Dr. RIES István (1932): *A fasizmus keletkezése Olaszországban*, Szocializmus, XXII. 1932. november hó 11. szám

Konklúzió

Összességében megállapítható, hogy a két világháború közti időszakot Magyarországon nagymértékben áthatották és befolyásolták a korszakban igen intenzíven meglévő olasz kapcsolatok.

Itália segítségével sikerült az országnak kitörnie a külpolitikai izoláltságból, és újra felépíthette az I. világháború után teljesen leépült diplomáciai kapcsolatait. A trianoni béke és az ország megcsonkítása után az olasz barátságnak és Mussolini fellépésének köszönhetően a magyar nemzet erkölcsi támogatást kapott, és reményt arra, hogy a revízió még valaha megvalósulhat. Annak ellenére, hogy az ügy érdekében konkrét fellépés vagy cselekedet nem történt, mégis úgy gondolom, a revíziós politikába vetett hit szempontjából jelentős volt a tény, hogy egy európai nagyhatalom – ha csak szóban is, de – kiállt a magyar törekvések mellett.

Igaz továbbá, hogy a Bethlen által választott olaszbarát külpolitika a II. világháborúban végül – minden későbbi törekvés ellenére – a tengelyhatalmak, és így a náci Németország táborába sodorta Magyarországot, mégis alapvetően pozitív hatással volt a korszakban meglévő magyar külpolitikára és gazdaságra is.

Mindemellett a sajtóból kiszűrhető kontrasztok ellenére, melyek a Magyar Szemle és a Szocializmus véleményében megfigyelhetőek, úgy vélem, a korszakot meghatározó értelmiségiek, politikusok, és a magyarság túlnyomó többsége is pozitív, baráti képet alkotottak Olaszországról, és támogatták a velük való szorosabb kapcsolatok kialakítását.

Magyarország nemcsak barátot, hanem követendő példaképet is látott a fasiszta Olaszországban, Mussoliniben és rezsimjében, s népszerűségük nálunk még akkor is töretlen volt, mikor csillaguk Itáliában már leáldozott.

Bibliográfia

A XX. század krónikája, Budapest, Officina Nova Kiadó Magyar Könyvklub részére készített kiadása, 1994

BALOGH József (1931. december): *A fasizmus 10. éve*, Magyar Szemle XIII. kötet, 4. (52.) szám

BALOGH József (ford., jegyz., bev.): SZENT ÁGOSTON Vallomásai, előszó BORZSÁK István, Akadémiai/Windsor, Budapest, 1995, I–II.

CZAKÓ István: Az olasz „confino” törvény (1927), Az újjáépülő Róma (1927), Magyar Szemle I. kötet (szeptember-december)

Az olasz forradalmi gárda (1928), Magyar Szemle II. kötet, 2. (6.) szám

Dr. RIES István (1932): A fasizmus keletkezése Olaszországban, Szocializmus, XXII. 1932. november hó 11. szám

EREKY István (1927. december): Fascizmus és parlamentarizmus, Magyar Szemle I. kötet (szeptember-december)

FREY András (1928. március): Az új fasiszta alkotmányreform, Magyar Szemle II. kötet, 3. (7.) szám

Gr. BETHLEN István (1933. április): *Magyarország helye az új Európában*, Magyar Szemle XVII. kötet, 4. (68.) szám

GRATZ Gusztáv (1934. október): Bethlen külpolitikája, Magyar Szemle XXII. kötet, 2. (86.) szám

GRÜNHUT Jakab (1931): A meztelen Mussolini, Szocializmus, XXI. évf. 1931. március hó 3. szám

huszadikszazad.hu, , Mussolini vasárnap hatalmas beszédben követelte a békeszerződések revízióját, 1931. október 25. , Nápoly

Ismeretlen szerző: Olasz ébredés – magyar fasizmus, Szocializmus, XII. évf. 1922. május hó 5. szám

KÁTAI Miklós (1928): Az olasz imperializmus és a fasizmus jövője, Szocializmus, XVIII. évf. 1928. október hó 10. szám

KENEDY Géza (1930. január): Az olasz sajtóreform, Magyar Szemle VIII. kötet, 1. (29.) szám

MISKOLCZY Gyula (1932. december): A győzelmes fasizmus, Magyar Szemle XVI. kötet, 4. (64.) szám

MÓNUS Illés (1927): A szolgaság chartája, Szocializmus, XVII. évf. 1927. július hó 7. szám

NEMES ERDŐS László (1930. május): *Az olasz ifjúság katonai nevelése*, Magyar Szemle IX. kötet, 1. (33.) szám

OBSERVANS (1939. február): *Külpolitikai Szemle*, Magyar Szemle XXXV. kötet, 2. (138.) szám

OBSERVANS (1939. június): *Külpolitikai Szemle*, Magyar Szemle XXXVI. kötet, 2. (142.) szám

OTTLIK György (1930. május): *Külpolitikai Szemle*, Magyar Szemle IX. kötet, 1. (33.) szám

OTTLIK György (1932. december): *Külpolitikai Szemle*, Magyar Szemle XVI. kötet, 4. (64.) szám

OTTLIK György (1934. december): *Külpolitikai Szemle*, Magyar Szemle XXII. kötet, 4. (88.) szám

OTTLIK György (1934. június): *Külpolitikai Szemle*, Magyar Szemle XXI. kötet, 2. (82.) szám

OTTLIK György (1937. január): *Külpolitikai Szemle*, Magyar Szemle XXIX. kötet, 1. (113.) szám

PROPPER Sándor (1931): *Az ellenforradalom tíz éve*, Szocializmus, XXI. évf. 1931. május hó 5. szám

ROMSICS Ignác (2010): *Magyarország története a XX. században*, 242-249.o.; Budapest, Osiris Kiadó

STEIER Lajos (1933. február): *Bethlen István gróf és a revízió*, Magyar Szemle XVII. kötet, 2. (66.) szám

STEIN Viktor (1923): *Szakszervezeti mozgalom és fasizmus*, Szocializmus, XIII. évf. 1923. február hó 2. szám

TOMKA Béla (1993): *A totalitarizmuselméletektől az „új társadalomtörténet”-ig*, Aetas, 1993. 4. szám (92-107.o.)

VONYÓ József: *Történetírás és memoár határán*; <http://epa.oszk.hu/00400/00414/00010/pdf/10konyvek.pdf>; Internetről letöltve: 2014. 02. 18.